

Recenzió

Szilágyi István: *Geopolitika* című könyvéről

Az elmúlt évtizedekben rendkívül divatossá vált a geopolitika szó használata, geográfusok, történészek, természet- és társadalomtudósok mellett politikai és gazdasági elemzők körében általánosan elfogadottá vált. A száz éves múltra visszatekintő fogalom újjászületése öröndetes jelenség. A szerző a könyvben a geopolitika különböző értelmezéseit és a fogalmi magyarázatokat gyűjtötte össze. A könyv, amely a geopolitika megjelenésével, történetiségével, fogalmi tartományával foglalkozik, hat fejezetre tagolódik. A monográfiát bibliográfia és dokumentumok egészítik ki. Az angolszász tradíciókra alapozott megközelítés leküzdése érdekében a szerző önálló fejezetet szentelt az ibér világ geopolitikai gondolkodása és gyakorlata elemző bemutatásának. A kötet a geopolitika fogalmát, történetét és legismertebb gondolkodóit mutatja be Szilágyi István professzor tolmácsolásában.

A Dövényi Zoltán alapította Geographica Pannonica Nova sorozat 14. kiadványaként jelent meg 2013-ban a Publikon Kiadó gondozásában Szilágyi István professzor¹ hiánypótló, átfogó, monografikus jellegű *Geopolitika* című könyve. Az olvasó egy tíz éves, Magyarország, Nagy-Britannia, Portugália és Spanyolország különböző intézeteiben, könyvtáraiban és egyetemeken folytatott kutatómunka eredményét tartja kezében.

1 Szilágyi István a Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszékének egyetemi tanára, a politikatudomány doktora. Kutatási területei: az Európai Unió; alkotmányfejlődés és regionalizmus; mediterrán geopolitikai gondolkodás a XX. században; nemzetközi viszonyok elmélete; geopolitika, politikai átmenetek és rendszerváltások Dél-Európában és Latin Amerikában, valamint a politikai és jogrendszerek összehasonlító elemzése. Kiemelkedő nyelvismerettel rendelkezik (spanyol, angol, orosz, olasz, portugál). Eddigi munkássága során 10 könyv, 64 könyvfejezet, 108 tanulmány szerzője. Vendégelőadó volt és kutatásokat végzett spanyol, portugál, olasz, orosz, kubai egyetemeken és intézetekben. Tagja számos hazai és nemzetközi társaságnak, többek között: Magyar Politikatudományi Társaságnak, a Nemzetközi Politikatudományi Társaságnak, az MTA Politikatudományi Szakbizottságának, az MTA Nemzetközi Tanulmányok Doktori Bizottságának, a Magyar Latinamerikanisták Társaságának; a Mediterrán Történészek Nemzetközi Társaságának.

Egy fogalom születése

A nemzetközi viszonyok térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudomány: a geopolitika a 19. század utolsó harmadában, a 20. század első évtizedében jelent meg az akadémiai tudományosság, a felsőoktatás, a politikai gondolkodás és a politikai döntéshozatal világában. A fogalom használata időközben általánosan elfogadottá vált geográfusok, történészek, természet- és társadalomtudósok mellett politikai és gazdasági elemzők körében.

Kezdetben a német Friedrich Ratzel és a svéd Rudolf Johan Kjellén nevével fémjelzett szociáldarwinista irányzat hegemoniája érvényesült. Az amerikai Alfred Thayer Mahan tengernagy 1890-ben megjelent könyve és a skót származású Sir John Halford Mackinder *A földrajz, mint a történelem kulcsa* című előadása már a napjainkban érvényesülő és uralkodó geostratégiai irányzat színre lépését és térfoglalását jelentette.

A német geopolitikai iskola Karl Ernst Haushofer tábornok szellemi irányítása és tevékenysége révén szilárdult meg a múlt század húszas és harmincas éveiben. Eredményeit és megállapításait a Harmadik Birodalom hódító és agresszív külpolitikájának elméleti megalapozására használta fel. A geopolitika ezért a második világháborút követő időszakban nemkívánatossá vált a társadalomtudományok világában.

A geopolitikai gondolkodás újjáéledésére az 1970-es évtizedben került sor Franciaországban, a *Hérodote* című folyóiratot megjelentető Yves Lacoste jóvoltából. Az Egyesült Államokban az első lépést Saul Bemard Cohen *Földrajz és politika a megosztott világban* című, 1963-ban napvilágot látott könyve, a fordulópontot pedig Henry Kissinger 1979-ben kiadott *Fehér Házi évek* című memoárkötetete jelentette. A könyv előszavában is olvasható, hogy a szerző a száz éves múltra visszatekintő fogalom újjászületésének, a geopolitikai gondolkodás történetének, gondolkodóinak ismertetésére, a történeti és elméleti szintézis megteremtésére törekedett.

A Geopolitikáról

Szilágyi István könyvének természetesen voltak már hazánkban is előzményei. Ebben a sorban elsőként kell megemlítenünk a Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal által 2002-ben kiadott *Geopolitikai szöveggyűjteményt*. Ebben Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv és Pataki Gábor Zsolt mutatta be az angol, a német és a francia geopolitika iskolát és azok legfontosabb képviselőit.² Ebbe a sorba illeszkedik Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc munkája nyomán *Oroszország és Európa* címmel 2004-ben megjelent orosz geopolitikai szöveggyűjtemény.³ Ide sorolhatjuk a Kovács Jenő által

2 Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv és Pataki Gábor Zsolt: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal, 2002. 535 oldal.

3 Ljubov Siselina–Gazdag Ferenc: *Oroszország és Európa*. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, 2004. Zrínyi Kiadó, 446 oldal.

vezetett kutatócsoport eredményeit, amely többek között a délszláv térség 20. századi geopolitikai, geostratégiai helyzetét elemezte.⁴

Szilágyi István könyve hat fejezetre tagolódik. A monográfiát bibliográfia és dokumentumok egészítik ki, amely a geopolitika megjelenésével, történetiségével, fogalmi tartományával foglalkozik. A mű egyik fontos erénye, hogy az – ellenére a tudományos nyelvezetnek – olvasmányos, stílusa könnyed, mondatszerkesztése gördülékeny. További fontos erénye Szilágyi István alkotásának, hogy egyrészt minden fejezet végén megtaláljuk a vonatkozó szakirodalom áttekintését, másrészt a könyv végén 16 oldalon keresztül tematikus felsorolásban olvashatjuk a felhasznált irodalmat: a monográfiákat és könyveket, a folyóiratokban megjelent és egyéb tanulmányokat. A hivatkozó és magyarázó jegyzetapparátus segítségével értékes információt szerezhetünk a vonatkozó fejezetben és témakörben való elmélyüléshez.

A könyv tartalmi mondandóját 91 ábra illusztrálja. Sajnálatos (nyilván a kiadó takarékosági megfontolásai miatt), hogy a könyvet – kettő kivételével – fekete-fehér ábrákkal illusztrálták. A mondandó alátámasztását talán jobban elősegítették volna a színes, illetve a fekete-fehér ábrák átszerkesztett, áttekinthetőbb változatai, amelyek a lényeg maradéktalan megértéséhez segíthettek volna hozzá. Némely ábra hivatkozása elég sajtóságos. A gyorsan változó internet világában, amikor egyik hétről a másikra tűnnek el honlapok, cikkek, tanulmányok, ábrák, nem biztos, hogy a szerző által fellelt dokumentumok akár rövidtávon is ugyanott fellelhetők.

Az első, bevezető fejezetben a geopolitikai megjelenésével és történetiségével, valamint annak fogalmi tartományával foglalkozik a szerző. Nagyon érdekes a klasszikus geográfiától a geopolitikáig vezető út Therezinha de Castro-féle felvázolása, annak történeti, gazdaságtörténeti és politikai elemekkel továbbfejlesztett, kiegészített változata. Ugyancsak fontosak a társadalomföldrajz és a rokontudományok (Kovács Zoltán), a geopolitika és a politikatudományok (Augusto Pinochet Ugarte), valamint a geopolitika és a rokontudományok (Ricardo Méndez Gutiérrez del Valle) rendszerét felvázoló ábrák.

A geopolitika fogalmának megteremtője Rudolf Johan Kjellén svéd társadalomtudós, aki a geopolitika kifejezést először 1899-ben az *Ymer* című svéd földrajzi folyóiratban megjelent cikkében használta. A geopolitika, mint az állam, a földrajzi tér és a politikai hatalom viszonyát sajátos nézőpontból és módszertannal vizsgáló tudomány 1916-ban vált a nemzetközi viszonyok elemzésének egyik meghatározó paradigmájává.

A geopolitika különböző értelmezéseit és fogalmi magyarázatait gyűjtötte össze Szilágyi István a fejezet végén és csoportosította a meghatározásokat három nagy csoportba:

- Az első csoportba olyan szerzők tartoznak, akik az államot élő szervezetnek, a geopolitikát államtudománynak vagy politikatudománynak tekintik. Ide sorolhatók

4 Nagy Miklós–Siposné Kecskeméthy Klára: A délszláv térség geopolitikai, geostratégiai helyzete a 20. században. 145–157. oldal. (In: Kovács Jenő Magyarország katonai stratégiája [komplex kutatási téma]: Elméleti kutatási terület III.R. Budapest, 1996, 199. oldal.); Nagy Miklós–Siposné Kecskeméthy Klára: Az angolszász geostratégia. Hadtudomány 1996/3. szám, 118–122. oldal; Nagy Miklós–Siposné Kecskeméthy Klára: A magyar geostratégia. Új Honvédségi Szemle 50 1996/3. szám, 6–14. oldal.

a geopolitikai gondolkodás korai klasszikusai: Friedrich Ratzel és Rudolf Johan Kjellén.

- A második körbe azokat a szerzőket sorolja, akik a geopolitikát erős földrajzi orientációval rendelkező alkalmazott politikatudománynak tartják. Ide sorolható Everado Backheuser, Jorge Atencio és részben Augusto Pinochet Ugarte, valamint Jaime Vicens Vives is.
- A geopolitikusok harmadik csoportja a geopolitikát a földrajz és a társadalomtudományok együttes alkalmazásából létrejött, illetve létrehozott tudománynak tekinti. A geopolitikai elemzésben kiemelt jelentősége van a tér, a hely, a helyzet, a szereplők, a határok, az identitások, a civilizációk, a geopolitikai minták és kódok, a világrendszer-modellek, a globalizációs folyamatok, valamint a geopolitika skála változó értelmezésének.

„A geopolitika... a nemzetközi viszonyok elméletének térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudomány, a politikatudomány része”,⁵ amely szorosán kapcsolódik többek között a politikai földrajzhoz, a történeti földrajzhoz, a társadalomföldrajzhoz, a kulturális földrajzhoz, a regionális tudományhoz, a történet-tudományhoz, és a közgazdaságtanhoz.

A második fejezetben a geopolitikai gondolkodás klasszikusainak munkásságát mutatja be a könyv szerzője, kiemelve a szociáldarwinista irányzat (Friedrich Ratzel, Rudolf Johan Kjellén), a geostratégiai irányzat (Paul Vidal de la Blache, Alfred Thayer Mahan, Sir John Halford Mackinder, Karl Ernst Haushofer), a légi hatalom elmélete (Giulio Douhet, Alexander de Seversky), valamint az új világrend kialakulásához kapcsolódó (Raoul Castex, Nicholas J. Spykeman) képviselőit.

A harmadik fejezet a hidegháború, az 1947 és 1991 közötti időszak geopolitikájával foglalkozik. Bemutatja a hidegháború korszakának geopolitikai rendszerét. A második világháború utolsó szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy a győztes koalíció szövetséges hatalmai között a nemzetközi rendszer jövőbeni berendezkedését illetően komoly ellentétek és nézeteltérések vannak.

A fejezetben a szerző a legfontosabb eseményeket veszi sorra, amelyek sorában *Georg Kennan* moszkvai amerikai követségi tanácsos 1946. február 22-én Washingtonba küldött *Hosszú távirata* mérföldkő volt.⁶ E folyamatban különösen fontos volt Winston Churchill 1946-ban elmondott két, stratégiai jelentőségű beszéde.⁷ Ha csak vázlatos formában is, de megismerhetjük a hidegháború fontosabb mozzanatainak (Truman-doktrína, Zsdanov-doktrína, Marshall-terv, Kominform, az ENSZ megalakulása, a Bandungi konferencia, Bretton Woods, az Európai Unió létrejötte stb.) láncolatát.

5 Szilágyi István: *Geopolitika*. Publikon Kiadó, 2013. 19. o. (A *Geographica Pannonica Nova* sorozat 14. kiadványa).

6 A követi jelentés bővített formában *A szovjet magatartás gyökerei* címmel, „X” aláírással a *Foreign Affairs* 1947 júliusi számában jelent meg.

7 Churchill 1946. március 5-én, Fultonban elmondott beszédét, ahol a háromkörös elméletét ismertette, tekintik a hidegháború szimbolikus kezdetének. Szeptember 19-ei, zürichi beszéde az európai egység problémakörével foglalkozott.

Érdekes a szerző megállapítása, amely szerint miközben a nemzetközi rendszert bipoláris világgént írták le, geopolitikai-hatalmi szempontból valójában a töredezett multipolarizmus volt a jellemző. Ugyancsak figyelemre méltó a hidegháború a megszokottól eltérő, Saul Bernard Cohen Geopolitika, a nemzetközi viszonyok földrajza című könyve alapján történő szakaszolása (ti. 1. nukleáris patthelyzet és az elrettenés; 2. kommunista mélységi behatolás a tengeri övezetbe; 3. kommunista hatalom visszavonulása a tengeri zónából).⁸

A szerző önálló fejezetet szentel az 1990-től kezdődő új történelmi korszak geopolitikájának. A negyedik fejezet, amely a Geopolitikai az új történelmi korszakban címet viseli, áttekinti a hidegháború utáni világot, amelyben az Egyesült Államok a nemzetközi stabilitás nélkülözhetetlen elemévé vált, hatalmának alapját öt tényező (gazdasági, technológiai, katonai, politikai és kulturális) képezi. Megtudhatjuk, hogy – Brzezinski A nagy sakktabla könyvében megfogalmazottak szerint – az amerikai hegemonia megtartása, fenntartása, érvényesítése és alakulása szempontjából a geostratégiai játékosoknak, geopolitikai pilléreknek és a potenciális geopolitikai játékosoknak van fontos szerepük.⁹ Paul Kennedy és munkatársai a tengelyállamok elméletét vázolták fel (e fogalommal hidegháborúban a kommunizmus által veszélyeztetett államokat jelölték). A korszak lezárulása utáni időszakban ezekre az államokra már „a belső rendezetlenségből fakadó fenyegetettségek (túlnépesedés, migráció, etnika és nemzeti konfliktusok, lator államok, terrorizmus stb.) fenyegetettségek leselkednek”. Elemzi a nemzetközi rendszer és a globalizáció összefüggéseit, a globális biztonság geopolitikai tényezőit.

Érdekes a nemzetközi rendszerrel és a globalizációval foglalkozó rész, a globális korszak új térbeli szerkezete (nemzetállam, regionális tömbök, globális terek), a főbb civilizációk és a közöttük való viszony. A globális biztonságot befolyásoló geopolitikai tényezők, a nemzetközi rendszer biztonságos és kiszámítható működését befolyásoló multi- és transznacionális vállalatok fontosak. Az új államok keletkezésének és az állami fragmentációnak a tényezőit Ricardo Méndez Gutiérrez del Valle alapján tárgyalja a szerző. Eszerint ebben négy tényező játszik jelentős szerepet: a véletlen, a szükségszerűség, az egoizmus és az érdek.

A szerző foglalkozik a geopolitikai gondolkodás földrajzi övezetek és társadalmi berendezkedések szerinti kontinuitásának és diszkontinuitásának a kérdéskörével is. A második világháború után, a múlt század hetvenes éveiben, Franciaországban (Yves Lacoste) és az Egyesült Államokban (Saul Bernard Cohen, Henry Kissinger) színre lépő új geopolitikai iskola megjelenéséig a nyugati világ demokratikus államaiban divatjamúlt, kártékony, nemkívánatos, a tekintélyuralmi rendszereket kiszolgáló diszkreditált elméletnek tekintették a geopolitikát. Elemzi az ötdimenziós térszerkezet (szárazföld, tenger, légtér, világűr, cybertér) és a kritikai geopolitika problematikáját.

8 *Lefagyás (1947–1953), rivalizálás (1953–1969), enyhülés (1969–1979), újabb lefagyás és a hidegháború vége (1980–1991)*. Lb. Cohen, Saul Bernard: *Geopolitics: The Geography of International Relations*. New York, 2009. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. p. 457.

9 Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktabla*. Budapest, 1999. Európa Kiadó, 307 oldal.

Az ötödik fejezet Az ibér világ geopolitikája címet viseli. A szerző érthető okokból (kutatási terület, nyelv, személyes érdeklődés) egy külön fejezetet szentel a dél-amerikai kontinensnek. A fejezetben felvázolja az ibér geopolitikai tér történelmi és kulturális határait, bemutatja az Ibériai-félsziget két országának geopolitikai irányzatait, valamint vizsgálja az ibér világ geopolitikájának részét képező latin-amerikai geopolitikai iskolákat. Kiemelten foglalkozik Brazília és Chile geopolitikai irányzataival, iskolateremtő egyéniségeivel. Bemutatja a brazil Legfelső Hadi Akadémia (Escola Superior de Guerra-ESG) létrejöttét és tevékenységét. A szerző az angolszász tradíciókra alapozott megközelítés leküzdése érdekében szentelt önálló fejezetet az ibér világ geopolitikai gondolkodása és gyakorlata elemző bemutatásának.

A VI. fejezet (Geopolitikai és geostratégiai tényező) különösen értékes része a könyvnek. Tekintettel arra, hogy a geopolitikai elemzésekben többek között a térnek, a helynek, a helyzetnek, a térérzésnek, a szereplőknek, a határoknak, az identitásnak, és a civilizációknak kiemelt jelentősége van, ezért nagyon fontos e tényezők táblázatos formában történő bemutatása, amit a szerző meg is tesz. A Carlos Manuel Mendes Dias munkája alapján készített áttekintő táblázat hat tényezőcsoportot különböztet meg. Ezek a következők: 1. fizikai tényezők, 2. emberi tényezők, 3. természeti erőforrások, 4. közlekedés-kommunikációs tényezők, 5. technológiai tényezők 6. strukturális tényezők. Részletesen ismerteti a tényezőcsoportokon belüli egyes tényezőket (ti. az országok területi dimenzióit, elhelyezkedésüket, alakzatukat, formájukat), amelyek meghatározzák a geopolitikai mozgásterületet. A természetföldrajzi tényezők mellett nagyon fontosak a demográfiai és minőségi mutatók. A természeti erőforrások, a közlekedés és az összeköttetés, a tudományos-technológiai fejlettség, az innováció, a politikai-gazdasági, szociális viszonyok mellett a katonai erő jelentőségét is megemlíti.

Ezen geopolitikai/geostratégia tényezők rendkívüli hasonlóságot mutatnak a klasszikus és a modern katonaföldrajzi értékelésekkel, amelyek többek között azt vizsgálják, hogy milyen kapcsolat van az adott régió, válságövezet, ország, társadalom, az azt veszélyeztető tényezők és a földrajzi tér között. Az értékelés a következő tényezőkre terjed ki: általános földrajzi helyzet, természeti, társadalmi-politikai, gazdasági és katonai tényezők.¹⁰ A fejezetben a szerző taglalja még a hard és a soft power viszonyát, a Saul Bernard Cohen-i geopolitikai struktúrákat (geostratégiai birodalom, geopolitikai régió, nemzetállam stb.), a geopolitikai kódokat, a hosszú távú gazdasági tendenciákat felvázoló Kondratyev-modellt, valamint a Georg Modelski geopolitikai ciklusait.

A szerző két eredeti dokumentumot helyezett el a könyv végén: John Halford Mackindernek *The Round World and the Winning of the Peace*¹¹ és George Kennan-nak a hidegháború éveiben az egyik legtöbbször idézett Hosszútávú távirat.¹² Nem világos,

10 Siposné Kecskeméthy Klára: A katonaföldrajz alapjai. 43–68. oldal (In: Tóth József [szerk.]: Általános társadalomföldrajz II. kötet, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002, 486 oldal).

11 Halford John Mackinder: *The Round World and the Winning of the Peace*. Foreign Affairs, Vol. 21. July 1943. No. 4. pp. 595–605.

12 Az említett két dokumentum angol nyelvű, így ezek kiválasztásánál a szerző vélhetően a szakértő, kutató közösséget célozta meg.

hogya a sok rendelkezésre álló eredeti nyelvű tanulmány közül miért pont ezt a kettőt választotta a szerző. Mindenesetre a könyv végéhez csatolt két dokumentum megfelelő alapot teremtene arra, hogy egy évtizeddel a Geopolitikai szöveggyűjtemény megjelenése után egy újabb, az egyetemi oktatásban is hasznosítható szöveggyűjtemény születhessen.

Végigvonul a könyv szerkezetén az a szándék, hogy bizonyos nyelvek ismerete (angol, spanyol, portugál) nélkül is teljes áttekintő képet kap az olvasó, mert a szerző figyelemmel van erre, és mindenütt megtalálhatók a könyvek, tanulmányok, cikkek címének és legfontosabb mondanivalójának fordításai.

* * *

Szilágyi István *Geopolitika* című könyvét összességében rendkívül jól fel lehet használni a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok és a biztonság- és védelempolitika szakok alap- és mesterképzésében egyaránt. A könyv a születése pillanatában önálló életre kelt, mert folyamatosan inspirálja a szerzőt, és az olvasóközönséget egyaránt. Az előbbit arra, hogy új geopolitikai iskolákat mutasson be, az utóbbit arra, hogy befogadja ezt a mély tartalmú munkát.

Megértjük ugyan a könyv terjedelmi korlátai miatti szorító kényszereket, mégis hiányként éljük meg azt, hogy vannak olyan kontinensek, régiók, országok, amelyek kimaradtak a könyvből. Érdekes lett volna az afrikai kontinensen a Maghreb-térség mellett a Mashrek- és a Szubszaharai-övezetről, kiemelten a Dél-afrikai Köztársaságról szót ejteni. Ugyanez vonatkozik az ázsiai kontinensre, ahol Szovjetunió (Oroszország), India, Japán és Pakisztán érdekes összehasonlítási lehetőséget adott volna. Sajátságos geostratégiai fekvése indokolta volna Ausztrália–Új-Zéland említését.

Bízom benne, hogy a könyv – tekintettel a nagy érdeklődésre és annak hiánypótló voltára – még számos kiadást megél, a jelen recenzió pedig – reményeim szerint – biztatás lesz az igényes olvasók számára is.

Siposné Kecskeméthy Klára